

**Journaal van een reis naar Genève, Italië en Frankrijk van
Coenraad Ruysch met zijn neef Dirck van Hoogeveen**

1674-1677

Nationaal Archief, FA Teding van Berkhout, 1408

Transcriptie en editie: Alan Moss

NOVEMBER 1674: VAN BOLOGNA TOT LIVORNO

28R Donderdach den 1e november. Alsoo¹ het Alderheijligen was en dat wij alles besien hadden, brachten wij desen dach met wandelen door. Wij besaegen de twee torens, den eene die recht staet en gli Asinelli, de andere die krom staet en la Carisenda genaemt wort. De historie hier van is bekend.² Wij saegen noch sommige kloosters, maer alsoo alle de kloosters ten naesten bij even eens syn, hebben wij de meesten over geslaegen, dewij³ dat werck soo moede wierden dat wij ons gesicht in dat cas⁴ wat uyt wilde laeten rusten. Naer de middach waeren wij in den dom⁵ daer een admirable⁶ musieck was. Den legaet⁷ vont sich present⁸ en dede selfs versceyde servitien⁹, daer ick niet met allen van verstondt.

De stadt van Boulogne¹⁰ stondt ons extraordinaris¹¹ wel aen ten aensien van de gebouwen, als oock van de confluentie¹² van menschen. Mede is een groot ornament de galerijen aen wedersijde van de straeten, waeronder ider een bescut wert voor den regen en de sonne. t' Is een van de grootste en soonste stede van de kerkelijken staet, alhoewel die van Boulogne een vrije republieck eenigen maeten pretendeeren te wesen en de kerck maer voor protectrice¹³ erkennen.¹⁴ NB. Sij senden oock ambassadeurs somtijts¹⁵ te Romen.¹⁶ Oock kan den legaet aldaer soo heel veel niet uytrecten in weerwil van de magistraeten.¹⁷ Voor soo veel als de studien aengaen: die floreeren hier, soo ick onderrecht ben, beter als ergens in Itaelien. Sij hebben oock een spreekwoort dat seijt 'bononia docet.'¹⁸ Ick hoeve niet te seggen waerom het selve 'Boulogne la grassa' genaemt wert, alsoo ider weet wat situatie¹⁹ dese stadt heeft.²⁰ Haere fortificatie is niet te beduyden.²¹ Sij is 5 mijlen in t' rondt groot. Het soude hier somers seer

¹ **Alsoo.** Aangezien.

² **Wij besaegen... is bekend.** De Torre degli Asinelli en de Torre Garisenda zijn de twee beroemdste torens van Bologna, opgericht in de twaalfde eeuw. De Torre Garisenda verzakte in de veertiende eeuw, waardoor de toren scheef kwam te staan.

³ **dewij.** aangezien. Mogelijke verschrijving.

⁴ **cas.** geval.

⁵ **den dom.** Het gaat hier om de Cattedrale di San Pietro.

⁶ **admirable.** aanzienlijk, aangename.

⁷ **legaet.** pauselijk afgevaardigde.

⁸ **vont sich present.** was aanwezig.

⁹ **servitien.** diensten.

¹⁰ **Boulogne.** Bologna.

¹¹ **extraordinaris.** bijzonder, buitengewoon.

¹² **confluentie.** toeloop.

¹³ **protectrice.** beschermster.

¹⁴ **t' Is...protectrice erkennen.** Sinds 1506 maakte Bologna officieel deel uit van de Pauselijke Staat.

¹⁵ **somtijts.** soms.

¹⁶ **NB. Sij...te Romen.** Deze opmerking staat in de linkermarge.

¹⁷ **Oock kan...de magistraeten.** Bologna werd bestuurd door een pauselijk afgevaardigde en een plaatselijke senaat.

¹⁸ **Sij hebben...'bononia docet.'** De universiteit van Bologna is een van de oudste en belangrijkste universiteiten van Europa. Het Latijnse spreekwoord 'Bononia docet', 'Bologna leert', verwijst naar deze status.

¹⁹ **situatie.** ligging.

²⁰ **Ick hoeve...stadt heeft.** Bologna werd vaak 'la grassa', 'de vette', genoemd vanwege de vruchtbare akkerlanden rondom de stad.

²¹ **niet te beduyden.** niet vermeldenswaardig.

vermaekelijck syn te waere²² de lucht als dan niet ongesondt was en de wijnen wat te sterck. Daer sijn seer veel edellieden te Boulogne, t' welck licht²³ aen t' getal van de koetsen bespeurt kan werden. Wij saegen een groote quantiteyt op onse inkomst als wanneer juist het feest in den tijt was dat de wet loopen van barkers²⁴ gescieden. Alle de vensters waeren met cavalliers en dames besien en alle de huysen, ider naer syn qualiteyt, van buyten behangen. Ick geloove dat dit vrolijk inkoomen ons met een goet vooroordeel van die stadt al eenichsints heeft ingenoomen.

Vrijdach den tweede dito sijn wij te paerde wederom van Boulogne vertrockken. Des avonts bleven wij te Fiorensola.²⁵

Saterdach den derden dito syn wij tijdelijck²⁶ wederom voort gereijst en quaemen des avonts tijdelijck te Florencen. Ons logement naemen wij in Den Swarten Arent, alwaer wij den graeve Parch²⁷ wederom rencontreerde²⁸ nevens een goet aental van vreemdelingen, doch meest Duytschen. Soo als wij aengekoomen waeren, quamen ons bezoeken twee Hollantsche koopluysen van Livorno. Den eene was genaem²⁹ Fonteyn en den anderen Dieleman, waer van den eerste een broeder onder onse compagnie³⁰ meenden te vinden. Wij maeckten aenstonts goede kennis en hebben naederhandt, soo hier als te Livorno, groote vriendschap van haer genooten.

Sondach den 3^e dito brachten wij den morgen met ons wat te verschoonen en lanch slaepen door, met net wat te scrijven. Naden eeten gingen wij onse gemaecte kennis in haer logement bezoeken. Wij vonden daer noch meer Hollantsche koopluysen, als oock een Delvenaer genaemt Vander Vinne³¹, die admirabel houwt³², alderhande couleur³³ weet te geven en dan rapporteert³⁴ dat hij de pinceel³⁵ daer mede te boven gaet. Oock werckt hij in paerlemoer en andere saeken. Hij is seer geestimeert³⁶ aen t' hof om syn kunst. Wij syn van hem getracteert geweest en hebben veel vriendschap van hem genooten.

Naer dat wij wat gepraet hadden en de ceremonien op syn Hollants met een glaesie afgeleijt³⁷, gingen wij met de geheele campagne wat wandelen door

²² **te waere.** als.

²³ **licht.** eenvoudig.

²⁴ **barkers.** Een bark is een soort zeilschip met drie masten. Het gaat hier dus om personen die zo'n bark besturen.

²⁵ **Fiorensola.** Firenzuola.

²⁶ **tijdelijck.** op tijd, tijdig.

²⁷ **den graeve Parch.** Ruysch kwam Parch al eerder tegen op 13 oktober. Zie f. 21v.

²⁸ **rencontreerde.** tegenkwamen.

²⁹ **genaem.** genaamd. Mogelijke verschrijving.

³⁰ **onse compagnie.** ons gezelschap.

³¹ **een Delvenaer genaemt Vander Vinne.** Mogelijk gaat het om familie van de Haarlemse kunstenaar Vincent Laurensz. van der Vinne (1628-1702).

³² **houwt.** beitelt. Waarschijnlijk gaat het om het vervaardigen van etsen of gravures.

³³ **couleur.** kleur.

³⁴ **rapporteert.** mededeelt.

³⁵ **pinceel.** penseel.

³⁶ **geestimeert.** gewaardeerd.

³⁷ **een glaesie afgeleijt.** een glaasje hadden gedronken.

die stadt. Wij saegen den hartoch³⁸, de cardinael³⁹ en den jongen prins⁴⁰ desen naer middach twee maele, eens in de kerck van de Annenciade⁴¹ en eens in een straet. Den avont wiert in de commedie⁴² door gebracht, die noch al tamelyck goet was voor een troepe de campagne.⁴³

29R

Maendach den 5 dito sijn de cooplyden van neef Hoogeveen seer beleeft aen ons huys ons wesen bezoeken en bracht mij eenige brieven uyt Hollandt, doch tot mijn leetweesen⁴⁴ waeren de selve wel ses weeken out en spraeken in t' minste van geen wissel⁴⁵, t' welck mij extraordinaris facheerden.⁴⁶ Doch wat raet⁴⁷, ick nam het Itaeliaensche flegma⁴⁸ tot mijn consolatie⁴⁹ en resolveerden⁵⁰ des anderen daechs⁵¹ een reijsie naer Livorno te doen om van de heer Molives⁵² een briefken op Florencen te haelen, daer ick naderhandt als mede niet de kooplieden die mij stof tot een kleet geleverd veel moeite mede hadden. Den avont passeerden wij met den grave Parch in de commedie.

Dijnsdach den 6 dito brachten wij den morgen met scrijven naer Hollandt door. Ick liet mij ten elff ueren wat te eeten geeven en vertrock ten twaelf ueren met een seer goede en gemackkelijke koets met vier paerden naer Livorno. t' Geluck wilde dat de deselve met mijn knecht juyst alleen hadde, alsoo sich geen ander volck gepresenteert hadde om mede te reijsen. Des avonts bleef ick half wegen in een herberch slaepen daer de Scala⁵³ uythinch. Ick was op syn Itaeliaens tamelyck qualijck getracteert, doch dit wiert versacht door t' geselschap van een jesuit van Pisa, dewelke mij liet vraegen of het mij niet onaengenaem soude syn dat wij saemen aeten, t' welck ick aenstonts aennam en mij seer wel quam, alsoo ick een uertie of twee hierdoor in een aengenaeme conversatie doorbracht. Hij sprack heel goet Latijn en sceen wel geleesen te hebbe de antique en moderne

³⁸ **den hartoch.** Cosimo III de' Medici (1642-1723) was groothertog van Florence van 1670 tot zijn dood in 1723.

³⁹ **de cardinael.** Francesco Nerli Jr. (1636-1708) was kardinaal van Florence tussen 1670 en 1683.

⁴⁰ **de jongen prins.** Waarschijnlijk gaat het om Ferdinando de' Medici (1663-1713), de oudste zoon van groothertog Cosimo III de' Medici en Marguerite Louise d'Orléans (1645-1721).

⁴¹ **de kerck van de Annenciade.** Het betreft de Basilica della Santissima Annunziata.

⁴² **de commedie.** Waarschijnlijk gaat het om het Teatro della Pergola.

⁴³ **troepe de campagne.** rondtrekkend toneelgezelschap.

⁴⁴ **leetweesen.** verdriet, spijt.

⁴⁵ **wissel.** wisselbrief.

⁴⁶ **facheerden.** ergerde, irriteerde.

⁴⁷ **raet.** advies.

⁴⁸ **het Itaeliaensche flegma.** Volgens de humorenleer, die sinds de Oudheid een belangrijke rol speelde in de geneeskunde, wordt de gemoedstoestand van de mens bepaald door de balans van vier lichaamssappen: bloed, gele gal, zwarte gal en slijm. Een teveel aan slijm, of flegma, leidt tot een flegmatische persoonlijkheid. Een flegmaticus is met name kalm en bedachtzaam. In de humorenleer worden de vier tempereamenten vaak gekoppeld aan een bepaalde locatie. Ruysch beweert hier dat in Italië het flegmatische temperament overheersend is.

⁴⁹ **consolatie.** troost.

⁵⁰ **resolveerden.** besloot.

⁵¹ **des anderen daechs.** de volgende dag.

⁵² **de heer Molives.** Waarschijnlijk gaat het om Gio. Molives, koopman te Livorno en lid van het gezelschap Congregazione Olandese-Alemanna.

⁵³ **Scala.** weegschaal.

historien, niet tegenstaende⁵⁴ hij mij seijde altoos⁵⁵ syn werck van de philosophie gemaect te hebben, van welcke scientie⁵⁶ hij mij seijde professor te Pisa te sijn. Doch als wij van dese saeken soo wat begosten⁵⁷ te praeten, hoorden ick wel dat hij mede van de oude grollisten⁵⁸ was.

Des nachts wierdt ick geweldig van een vleder muys geplaecht, dewelcke in mijn scorsteen, bij geval⁵⁹ geraeckt sijnde, door syn vliegen veel geraes maeckte. Naest mijn kamer sliep een dame van fatsoen die naer Florencen toe wilde. Sy was weduwe en goet en fris van minen.⁶⁰ Ick hadde wel gaerne wat met haer aen t' praeten geraeckt, maer kost niet eens om dit accoort⁶¹ aen te gaen aen t' capituleeren⁶² geraeken.

29v Woensdach den 7 dito ben ick des s' morgens vroegh wederom opgeseten⁶³ en gearriveert op de middach. Mijn maeltijt dede ick Alle Tre Donselle⁶⁴ en was tamelijck wel getracteert. Ick maeckte accoort met een ander coutsier⁶⁵, alsoo ick maer tot Pisa toe geaccoordeert⁶⁶ was, en vertrock een uer naer den eeten. Ick arriveerden noch goet tijts te Livorno en ginch aenstonts de heer Molives opsoeken om myn brief van de heer Van Rojen⁶⁷ aen hem te leveren, doch aen syn huys hem niet vindende, rencontreerde ick hem op de groote plaets alwaer de coopliden den geheelen dach gewoon syn te wandelen. Ick wiert op het lesen van den brief extraordinaris beleeft ontfangen onder presentatie⁶⁸ van syn dienst, in wat voor voorvallen het oock soude mogen wesen, en dat ick soo veel gelt hadde gelieven te commandeeren⁶⁹ als mij goet dacht, dat hij mij hier of te Florencen alles soude doen tellen. Waer op ick seijde dat ick liever een briefken als gelt mede wilde sleepen⁷⁰, soo hij mij maer met beurs gelt om te Florencen te koomen en mijn gelach⁷¹ hier te betaelen geliefde te voorsien. Waerop hij seijde des anderen daechs met mij van te sullen spreken, alsoo hij mij niet voor 't wilden helpen sonder eerst een maeltijt eetens met mij aen syn huys gedaen te hebben, t' welck ick most accorderen onder conditie⁷² dat hij dan desen avont eerst met mij in mijn logement soude eeten, t' welck gescieden.

⁵⁴ **niet tegenstaende.** hoewel.

⁵⁵ **altoos.** altijd.

⁵⁶ **scientie.** wetenschap.

⁵⁷ **begosten.** begonnen.

⁵⁸ **grollisten.** vertellers van grappen en fabeltjes.

⁵⁹ **bij geval.** bij toeval.

⁶⁰ **minen.** voorkomen.

⁶¹ **dit accoort.** deze afspraak.

⁶² **capituleeren.** opgeven, overgeven.

⁶³ **opgeseten.** opgestaan.

⁶⁴ **Alle Tre Donselle.** Bij De Drie Maagden.

⁶⁵ **coutsier.** koetsier.

⁶⁶ **geaccoordeert.** overeengekomen.

⁶⁷ **de heer Van Rojen.** Van Roijen werd eerder genoemd op 3 mei. Ruysch ontving van hem enkele wisselbrieven bij zijn vertrek uit Amsterdam. Zie ook f. 1r.

⁶⁸ **presentatie.** aanbod.

⁶⁹ **commandeeren.** vragen, bevelen.

⁷⁰ **Waer op...wilde sleepen.** Uit angst voor struikrovers en andere dieven reisde men doorgaans met zo min mogelijk contant geld op zak.

⁷¹ **gelach.** verblijf.

⁷² **conditie.** voorwaarde.

Donderdach den 8 dito hebbe ick, als geseijt is, ten huysen van de voornoemden heer Molives gegeten. Hij tracteerde mij seer wel, lekker en net. Hij hadt noch een neef bij sich aen tafel, die bij hem woonden om de coopmanscap te leeren, dat een seer hups⁷³ jongman was. Naer de middach gingen wij wat wandelen en onder anderen aen t' waeter seeker persoon, die uyt Indien en met wien wij naderhandt beter kennis gemaect hebben, bezoeken. Hij most de quarantainen uythouden, alsoo de gesont brief verlooren was, daer sij in Itaelien groot werck van maeken.⁷⁴ Hier van dan gingen wij wederom naer de marckt en wandelde tot den donkere. Ick sach daer bij geval dat ieder een daer seer lieber⁷⁵ en vrij is, want het sacrament, over de plaets koomende doen wij wandelen, wierden wij niet eens geobligeert⁷⁶ onsen hoet af te neemen, laet staen op de knien te vallen. Ieder leefde daer in soo 't hem goet dacht. Wij waeren oock de eenichste niet.

Vrijdach den 9 dito ginch ick des smorgens ten seven ueren aen 't huys van de heer Molives en ontfonch⁷⁷ mijn brief⁷⁸ nevens een pistool, twee adrie⁷⁹ om de reys mede te doen. Mijn saeken hier verrecht hebbende, nam ick mijn afsceijt en wiert met veel beleeft geluck op mijn reys gewenst, andermael onder presentatie van dat ick maer hadde te laeten weten in cas van necessiteijt⁸⁰ dat ick altoos geholpen soude werden, t' welck mij seer troosten. En daer mede nam ick den wech wederom aen naer Pisa. Den wech tot hier toe is meest bos daer extraordinaris vel⁸¹ wilt in is en wel voornaementlijck harten⁸², die wij met troppen van twaelf en meer te saemen saegen. Hier mach niemant jaegen, alsoo den hertoch die dese plaets voor syn denome⁸³ houdt. Oock is t' altemael gepallisadeert.⁸⁴ t' Voorscreve bos is te meer vermaekelijck, alsoo de mijrten, rosemaereijn en laurieren in groote quantiteyt over al in 't wilt wassen.⁸⁵ Des middachs quam ick wederom op de maeltijt te Pisa en nam 't middachmael in De Cavalletto⁸⁶, daer ick noch beter getracteert was. Des avonts was mijn verblijf wederom Alla Scala.⁸⁷ Ick wierdt wederom als voore met de selfde vledermuijs geplaecht, alsoo ick in de selve kamer sliep.

30R

Saterdach den 10 dito ben ick met den dach wederom op geseeten en arriveerden even naer dat de tafel op genoomen was te Florencen in de

⁷³ **hups.** aardig.

⁷⁴ **Hij most...van maeken.** Om de verspreiding van de pest en andere epidemieën tegen te gaan vereisten veel Italiaanse steden een brief die verklaarde dat de reiziger gezond was.

⁷⁵ **lieber.** vrij.

⁷⁶ **geobligeert.** verplicht.

⁷⁷ **ontfonch.** ontving.

⁷⁸ **brief.** wisselbrief.

⁷⁹ **een pistool, twee adrie.** Een pistool is een oude benaming voor een buitenlandse gouden munt. De 'adrie' kon echter niet gevonden worden.

⁸⁰ **necessiteijt.** geldgebrek, noodzaak.

⁸¹ **vel.** veel. Mogelijke verschrijving.

⁸² **harten.** herten.

⁸³ **denome.** naam, bezit.

⁸⁴ **gepallisadeert.** met pallisaden versterkt. Een palissade is een omheining van in de grond geslagen palen.

⁸⁵ **wassen.** groeien.

⁸⁶ **De Cavalletto.** De Schildersezel.

⁸⁷ **Des avonts...Alla Scala.** Ruysch sliep hier eerder op 6 november. Zie f. 29r.

herreberch. Ick liet evenwel niet naer van de maech voor al wat te versien en stierde⁸⁸ daedelijk naer mijn koopman met dewelke ick veel moeijten hadde naderhandt, doch wil dese dingen overslaen alsoo wij de selve al sachiens⁸⁹ genoeg geweest sijn om niet wederom in de gedachten te neemen. De heer De Witt quam mij verwellekoomen. Ick vont syn edelheid niet verandert als in serieusheid en bedaertheid.⁹⁰ Sprack met seer goet oordeel en fatsoen van alle dingen. Hij bleef tot den avont toe met ons praeten.

Sondach den 11 quam des morgens de heer De Witt wederom aen ons huijs. De koopman van neef van Hoogheveen quam mede des s' morgens met sijn karos⁹¹ uyt haelen⁹² om ons wat om te leijden.⁹³ Wij gingen met ons vieren daer in sitten en reden eerst naer een sekere thuyn van den hertoch, omtrent de manegie staende.⁹⁴ Wij vonden de selve admirabel aengenaem. Wij saegen oock al de wilde dieren van den hertoch. Mede besaegen wij noch den thuyn die aen het klooster van de novitiaten⁹⁵ van de jesuiten staet en tot vermaeck van die geenen die hier besøeken of sij de ordere aen neemen willen en haer praet jaeren uyt staen onderhouden wert. De selve is seer delitieu.⁹⁶ Ick vergeleeck die bij mijn selven bij een bittere pille die fraij vergult is. Naer de middach passeerden wij den tijt met wandelen en des avonts met de commedie te besien.

Maendach den 12 dito rechten wij niet notabel⁹⁷ uyt als alleen de Villa Imperiale⁹⁸ te besien, dewelke admirabel fraij en aengenaem is. Wij waeren oock aen t' huys van de heere Dati⁹⁹, doch vonden hem niet t' huys, als oock aen dat van Pantiatichi¹⁰⁰ en voeren daer op t' selve fatsoen.¹⁰¹

Dijnsdach den 13 dito, gaven wij een visite aen den heere De Wit. Passeerden onse tijt met de wandelinc die binnen en buijten Florencen seer vermaekelijck is. Des avonts in de comedie.

⁸⁸ **stierde.** stuurde.

⁸⁹ **sachiens.** langzaam.

⁹⁰ **De heer...en bedaertheid** Mogelijk gaat het om Jacob de Witt (*1653), een van de telgen uit de bekende regentenfamilie De Witt. In 1674 en 1675 maakte Jacob een reis door Europa. Jacob was de zoon van de bekende Cornelis de Witt, die samen met zijn broer Johan in 1672 werd gedood.

⁹¹ **karos.** Een karos is een soort rijtuig.

⁹² **uyt haelen.** ophalen.

⁹³ **om te leijden.** rond te leiden.

⁹⁴ **Wij gingen...manegie staende.** Mogelijk doelt Ruysch op de Orto Botanico, de botanische tuinen, opgericht in 1545.

⁹⁵ **novitiaten.** novicen. Een novice is iemand die recentelijk is toegetreden tot een klooster.

⁹⁶ **delitieu.** aangenaam.

⁹⁷ **notabel.** bijzonders.

⁹⁸ **de Villa Imperiale.** Het betreft de Villa del Poggio Imperiale, de villa van de groothertog van Florence in het nabijgelegen dorp Arcetri.

⁹⁹ **de heere Dati.** Carlo Roberto Dati (1619-1681) was een Italiaanse geleerde en taalkundige.

¹⁰⁰ **Pantiatichi.** Ruysch bezocht het Palazzo Panciatichi, het huis van een van de invloedrijkste families van de stad. Waarschijnlijk wilde hij een bezoek brengen aan Bandino Pantiaticchi (1629-1718), een familielid van paus Clemens IX.

¹⁰¹ **t' selve fatsoen.** dezelfde manier.

Woensdach den 14^e dito bracht ons de heer De Wit bij de heer Maillabechi, bibliothecaris van de hertoch¹⁰² en aen t' hof seer geestimeert. Desen heer onthaelden ons met extraordinaire groote civiliteijt.¹⁰³ Hij leeft even als de oude filosofhen en sit tot sijne ooren toe in de boeken, dewelke met een
30v ongelooftelijke quantiteijt syn gansche huys door seer confus¹⁰⁴ op en door malkandere leggen, doch hij weet niet te min in een moment en gelijk als blindelinch te vinden t' geen iemant desireert¹⁰⁵ te sien.¹⁰⁶ Wij besaegen desen dach mede de dom kercke¹⁰⁷, die admirabel is, doch veel kostelijker van buyten als van binnen. Den avont als voore wederom in de comedie. Wij vonden mede den heere Pantiatichi niet t' huijs.

Donderdach den 15^e dito is des ochtens den heere Pantiatichi aen ons huys geweest. Hij seijde ons dat sijne dienaeren hem van ons niet verwitticht hadden, maer uyt den heere Mailliabechi verstaen hadde dat wij een brief van de heer Heinsius¹⁰⁸ voor hem hadde, waerom hij gekoomen was om ons syn dienst te presenteeren en den brief selfs uyt onse handen te ontfangen. Hij boot ons verders alles aen waer in hij ons dienen kost. Wij gaeven desen dach met de heer De Wit oock een visite aen den heere Dati, die ons beloofde ter audientie te leijden bij den hartoch. Ick vergeete dat ons Pantiatichi mede het selve beloofde omtrent den cardinael, doch wij hebbe de eere niet kunnen aentreffen¹⁰⁹, alsoo den cardinael wat onpasselijck¹¹⁰ was en dat de heer Pantiatichi naderhandt niet meer te treffen was. Wij besaegen oock dien dach het oude paleijs¹¹¹ nevens de galderij en alle de scatten van de hertoch, doch ick loope hier wat overheenen om dat wij wederom van sints¹¹² sijn te Florencen te koomen en alles dat daer te sien is noch eens nauwkeurich op te neemen en dat het selve wat particulierder¹¹³ aen te teijkenen. Wij besaegen oock den thuyn die achter het paleijs is daer den hartoch in woont¹¹⁴ nevens sijne struysen¹¹⁵ die extraordinaris scoon sijn. Wij saegen noch den apotheek van den groot hertoch.¹¹⁶

¹⁰² **de heer...de hertoch.** Antonio Magliabechi (1633-1714) was een Italiaanse geleerde, bibliofiel en bibliothecaris van groothertog Cosimo III de' Medici.

¹⁰³ **civiliteijt.** beleefdheid.

¹⁰⁴ **confus.** verward, chaotisch.

¹⁰⁵ **desireert.** verlangde.

¹⁰⁶ **Hij leeft...te sien.** Magliabechi was een berucht bibliomaan. Verschillende bronnen melden dat hij enkel oog had voor zijn verzameling en geen aandacht schonk aan zijn uiterlijk of gezondheid.

¹⁰⁷ **de dom kercke.** Het betreft de Cattedrale di Santa Maria del Fiore.

¹⁰⁸ **de heer Heinsius.** Nicolaas Heinsius de Oudere (1620-1681) was een Nederlandse geleerde.

¹⁰⁹ **aentreffen.** ontvangen.

¹¹⁰ **onpasselijck.** ziek.

¹¹¹ **het oude paleijs.** Het betreft het Palazzo Vecchio.

¹¹² **van sints.** van plan.

¹¹³ **particulierder.** specifiek.

¹¹⁴ **Wij besaegen...in woont.** Groothertog Cosimo III de' Medici woonde in het Palazzo Pitti. Achter het paleis ligt de Bobolituin, de Giardino di Boboli.

¹¹⁵ **struysen.** struisvogels. De Bobolituin had in de zeventiende eeuw een dierenverblijf.

¹¹⁶ **Wij saegen...groot hertoch.** Het betreft de apotheek van de Basilica di Santa Maria di Novella. In de zeventiende eeuw werd deze apotheek gesponsord door de Medicis.

Vrijdach den 16^e dito kreegen wij des s' morgens een visite van den heere Mailliabechi, die ons veel beleeftheden seijde en oock effectvelijck¹¹⁷ gedaen heeft. Wij besaegen de Annonciade. Wij saegen oock de kerck van St. Marcus¹¹⁸, nevens t' klooster van de dominiciaenen, t' welck hier aen annex¹¹⁹ is.¹²⁰ Wij maeckte kennis met seeker pater Block van Amsterdam. Dese dominicaenen maeken admirable goede essencen waer van ick wat kochten, als oock wat van haer Balsamum Peruvianum¹²¹ dat sij seer goet en van den echten bedde¹²² hadden.

31R Naer de middach waeren wij wederom aen 't huijs van de heer Pantiatichi om sijn edelheid contravisite¹²³ te geven doch quaemen een quartier uers te laet, dat hij uyt was gegaen. Wij gingen met den heer De Wit den thuyn van den marquis Richardi¹²⁴ besien, alwaer wij wat citroenen, pomme de China¹²⁵ en soete orangie appelen, die hier admirabel waeren, lieten pluckken en ons een fles wijn geven, waer mede wij in de groente¹²⁶ wat collationeerde.¹²⁷ In t' huys sijn seer fraje beelde, doch anders niet notabels. Des avonts in de commedie.

Saterdach den 17^e kreegen wij een visite van den heer Carolo Dati, dewelke ons seer beleeft tracteerden. Hij seijde ons dat hij den hertoch om de audientie aen hadde gesproken, die hem getoont hadde dat het hem niet onaengenaem soude sijn. De heere Dati beloofden ons te sullen doen waerscouwen ende ten hove te leijden. Naer de middach gingen wij aen 't huys van de heer Veroni, aen de welcke neef van Hoogheveen een briefken van den raetsheer De Bij¹²⁸ aen hadt te leveren, doch naer dat wij ruym een half uer voor de deur gewacht hadden, wierden wij seer superbe¹²⁹ en groots van hem ontfangen. Selfs toonde hij mienen van den raetsheer de Bij¹²⁸ niet meer te kennen, soo dat wij seer mal satisfait¹³⁰ van dese kerel van daen gingen, die wij meenden dat ten minste met beleefde minen behoorde te toonen dat hij die luyden estimeerden onder wien en in wiens vaderlandt hij syn fortuyn gevonden hadt. Doch als in niet tot iet komt, soo is het syn selven onkenbaer.¹³¹ Wij gingen mede met den heer De Wit Malliabechi besøeken daer hij beter satisfait van waeren. Wij vonden hier den

¹¹⁷ **effectvelijck.** daadwerkelijk.

¹¹⁸ **de kerck van St. Marcus.** Het betreft de Basilica di San Marco.

¹¹⁹ **annex.** bijgevoegd.

¹²⁰ **nevens t'...annex is.** Naast de Basilica di San Marco lag in de zeventiende eeuw een dominicanenconvent.

¹²¹ **Balsamum Peruvianum.** Balsamum Peruviamum, of balsem van Peru, is een balsem dat gebruikt werd in parfums en geneesmiddelen.

¹²² **bedde.** Onzekere betekenis.

¹²³ **contravisite.** tegenbezoek.

¹²⁴ **den thuyn...marquis Richardi.** Ruysch doelt op de tuinen van het Palazzo Medici Riccardi.

¹²⁵ **pomme de China.** sinaasappelen.

¹²⁶ **de groente.** het groen, het gras.

¹²⁷ **collationeerde.** kletsten.

¹²⁸ **den raetsheer De Bij.** Mr. Nicolaas de Bij de Jonge (1610-1675) was raadsheer in de hoge raad van Leiden. De familie De Bij werd ook al genoemd op 3 mei. Zie f. 1r.

¹²⁹ **superbe.** prachtig.

¹³⁰ **mal satisfait.** ontevreden.

¹³¹ **Doch als...selven onkenbaar.** Nederlands spreekwoord. Als iemand van lage afkomst snel en niet door eigen verdiensten vooruitkomt in de wereld, wordt hij vaak verwaand.

pater Noris¹³², om zijn geleertheid seer gerenomeert. De heer De Wit nam van alle beide zijn afsceijt en kreech een briefken van recommandatie¹³³ of twee mede van de heer Malliabechi. Ick gaf zijn edelheid mede een briefken aen den canonic Settalen te Milan.¹³⁴

31v Sondach den 18^e dito sijn wij en monsieur Vander Vinnen de heer De Wit uytgeleij wesen doen een post¹³⁵ verre. Wij hadden 't ongeluck van seer regenachtich weer, doch besaegen niet te min, als wij van den heer De Wit afgesceijden waeren, een landt huys van den groten hertoch, genaemt Pratolino¹³⁶, om dat wij het selve passeeren mosten. 't Paleijs is voor een prins niet extraordinaris, doch de meenichte van wonderlijke scoone fonteijnen en waterwerken, plantagie¹³⁷, thuynen, beelde, balustraeden, grooten als anders, sijn de pijn waert om gesien te werden, waerom wij 't selve eens met schoon weer op onse wederkomst mejnen te besien. Des avonts wel nat te Florencen gekoomen sijnde, hebben wij ons aen stonts verkleet en onsen tijt in de comedie door gebracht.

Maendach den 19^e dito sijn wij des morgens wederom aen het huijs van de heere Pantiatichi geweest, doch treften alweer 't ongeluck dat hij voor desen en de volgenden dach om nootsaekelijke affaires¹³⁸ naer 't landt was gegaen. Des s' middachs sondt ons de heer Dati zijn dienaar en liet weeten dat hij ons des avonts ten 6 ueren soude koomen afhaelen om ons ter audientie te leijden.

Gelijck als des avonts geschieden als wanneer den heer Dati voorscreve ons met sijne karosse quam haelen en ons tot in de antichambre¹³⁹ geleijde, alwaer hij ons presenteerde aen den marquis de Castilione¹⁴⁰, dewelke, naer wij hem gesalueert¹⁴¹ hadden, ons seer beleeft rencontreerden en ons in de camer van den groot hartoch leijden, dewelke wij alleen vonden staen in t' midde van de genoemde kamer, ongedeckt.¹⁴² Sijn hoochheid tradte aenstonts naer toe genoegsaem, eer wij ter deegen in de kamer waeren al bij ons sijnde. Naer dat wij ons compliment af hadden geleijt, kreegen wij tot antwoord dat het hem seer aengenaem was luijden van onse natie te sien, te meer om dat hij een particuliere genegenheid voor ons lant ende natie hadde, spruytendede¹⁴³ excessive

¹³² **den pater Noris.** Waarschijnlijk verwijst Ruysch naar Enrico Noris (1631-1704), een Italiaanse kardinaal en geleerde.

¹³³ **recommandatie.** aanbeveling.

¹³⁴ **den canonic Settalen te Milan.** Manfredo Settala (1600-1680) was een Milanese verzamelaar van kunst en curiositeiten. Hij bezat een enorm rariteitenkabinet, het Museo Settala, met meer dan 3000 voorwerpen. Ruysch ontmoette Settala in oktober tijdens zijn bezoek aan Milaan. Zie ook f. 20v-21v; 23v; 25r.

¹³⁵ **post.** Een post is een plaats aan de postweg waar paarden werden verwisseld.

¹³⁶ **een landt...genaemt Pratolino.** Het betreft de Villa di Pratolino. Het landhuis werd grotendeels gesloopt in 1820.

¹³⁷ **plantagie.** beplanting.

¹³⁸ **affaires.** zaken.

¹³⁹ **antichambre.** wachtkamer.

¹⁴⁰ **den marquis de Castilione.** Mogelijk gaat het om Baldassare Castiglione (†1703), kamerheer van hertogin Caterina de' Medici van Mantua.

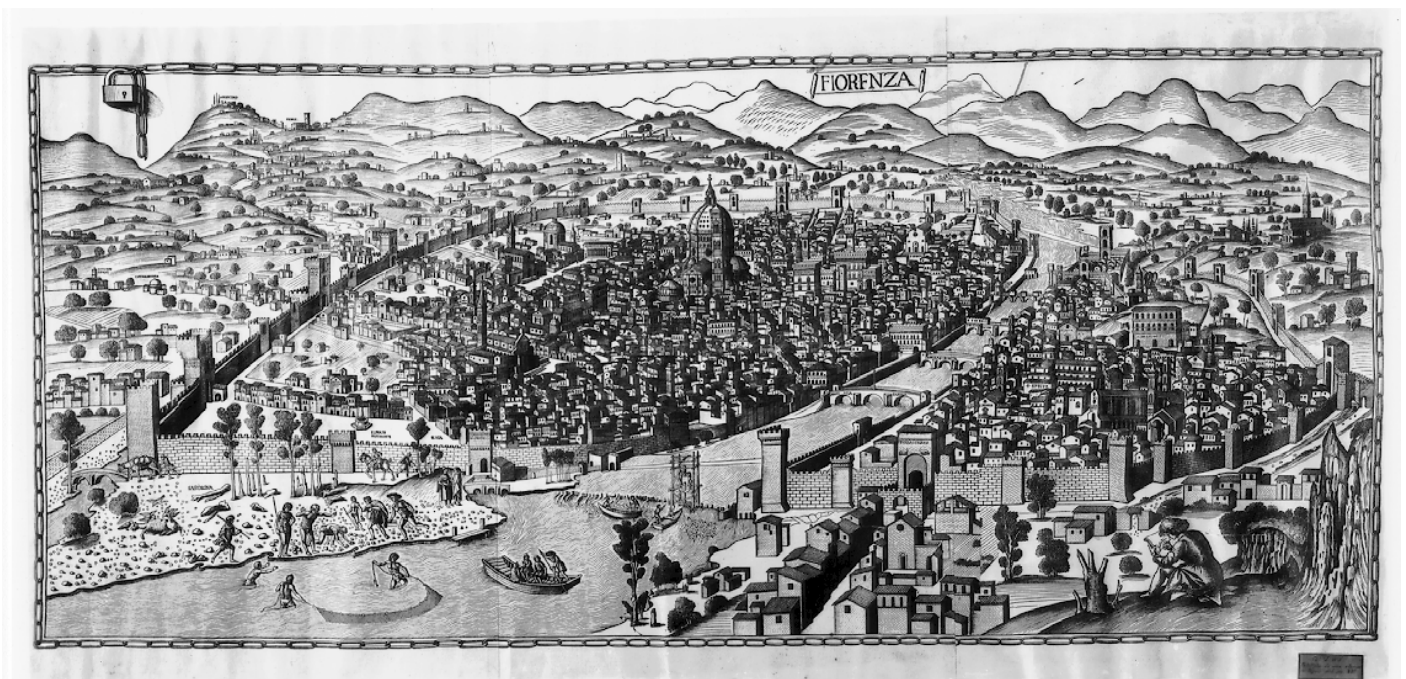
¹⁴¹ **gesalueert.** gegroet.

¹⁴² **ongedeckt.** zonder hoofddeksel.

¹⁴³ **spruytendede.** vertellende.

Afbeelding 1: Gravure van Antonio Magliabechi

Afbeelding 2: Kaart van Florence (c. 1471-1482)

32R beleeftheden dewelke hij aldaer genooten hadde.¹⁴⁴ Wij antwoorden hier op wederom naer onse beste vermoogen. Naderhandt raecten de discoursen¹⁴⁵ eerst over de invasie van de Fransen, de inondatie¹⁴⁶ van een groot gedeelte van Holland tot bescerminge van de Republiek¹⁴⁷, van veele particuliere personen die syn hooheid gekent hadde en ten laetste van de scilders en de kunst, dewelke hij meijnde dat tegen woordich in ons landt boven Italie floreerden. Zijn hooheid hadt de goetheid van te gedenken aen mijn vader saliger¹⁴⁸, van dewelke met veel avantagie¹⁴⁹ sprack, en eyndelijck ons dimitteerende¹⁵⁰, presenteerden ons waerom wij hem eenichsints van doen hadden, dat hij ons altoos, als wij t' maer bekent maeckten, dienst soude doen, waer voor wij met een beleeft compliment bedanckende ons afsceyt van zijn voor gemelte hooheid naemen en, tot de deur van de kamer toe van hem geleijt sijnde, den heere Dati weder vonden en, van zijn edelheid met de karosse wederom t' huys zijn geleijt, ten hoochste voldaan sijnde van de excessive beleeftheid die wij van desen prins ontfangen hadden. Zijn discours was extraordinaris vriendelijck en famillaer¹⁵¹, soekende soo als wij merken kosten de scrupules daer door wech te neemen die iemant in t' spreken met soo groote personagie¹⁵² mocht hebben.

Dijnsdach den 20 dito passeerden wij onse meesten tijt den dach met onse brieven naer Hollandt te depesceeren.¹⁵³ s' Avonts de commedie, daer wij alle de Hollantsche coopluysden vonden die noch resteerden, alsoo al eenige vertrockken waeren. Pater Block quam ons bezoeken.

Woensdach den 21^e dito. Zijn des morgens zijn wij aen t' huys geweest van den heere Dati om hem te bedancken voor de genoome moeyten des daechs te voeren, doch wij vonden hem niet t' huijs, maer in t' wederkeeren rencreeerden¹⁵⁴ hem op de straet. Hij toonde seer veel leetwesen van ons te vergeefs koomen en wilden expres zijn geselschap van onsen t' wille verlaeten, doch wij daer tegens protesteerende, sceijden van hem af en gingen wat wandelen en op de galerije eens sien wat monsieur Vander Vinne al maeckten, hem op de middach mede neemende om met ons te eeten. De heere Hoogenhouck en Vanden Berch¹⁵⁵, daechs te voeren te Florencen gekoomen sijnde, quaemen ons kort naer het middachmael begroeten, doch wij mosten van haer sceijden, alsoo wij in den sin

¹⁴⁴ **Naer dat...genooten hadde.** Groothertog Cosimo III de' Medici van Florence (1642-1723) maakte tussen 1667 en 1669 een grote reis door Europa. Hij bezocht daarbij ook de Republiek. Van Cosimo's reis is een uitgebreid reisverslag overgeleverd.

¹⁴⁵ **discoursen.** gesprekken.

¹⁴⁶ **inondatie.** onderwaterzetting.

¹⁴⁷ **Naderhandt raecten...de Republieck.** In 1672, het Rampjaar, vielen Franse troepen de Republiek binnen. Ter verdediging van Holland werd besloten om een deel van het oosten van het gewest onder water te zetten.

¹⁴⁸ **mijn vader saliger.** Coenraads vader Nicolaas stierf in 1670.

¹⁴⁹ **avantagie.** verdienste.

¹⁵⁰ **dimitteerende.** wegsturende.

¹⁵¹ **famillaer.** gemoedelijk, gemeenzaam.

¹⁵² **groote personagie.** groot persoon.

¹⁵³ **depesceeren.** versturen.

¹⁵⁴ **rencreeerden hem.** kwamen (we) hem tegen. Mogelijke verschrijving.

¹⁵⁵ **De heere...Vanden Berch.** Ruysch kwam Hoogenhouck en Van den Berch al eerder tegen in Genève. Zie ook f. 17r.

hadden om den heere Malliabechi te gaen sien. Niet te min vonden wij het geselschap op een bestemde plaets wederom als wanneer wij de rest van den dach aen de wandelinch besteeden en den avont met wat collatie¹⁵⁶ en den Florentijnschen wijn door brochten. Des naer middachs quam den heere Pantiatichi aen ons logement om ons te koomen besøeken ende met sijne carosse wat om te leijden, doch hadt die eigenste fortuyn¹⁵⁷ die wij aen syn huys tot versceyde maelen gehadt hadden. Hij liet een scriftelijke memorie¹⁵⁸ dat hij aen ons huys was geweest om ons op te wachten. Des avonts t' huys koomende, vonden wij een regael¹⁵⁹ van den grooten hertoch, bestaende uyt sestien flesschen wijn, sestien duyven, acht capoenen¹⁶⁰, acht soucijsen de Boulogne¹⁶¹ van tamelijke dickten, acht excellente kaesen, nevens een groot bassyn¹⁶² met seeker soort van macarons. Juyst wilde het syn dat het geselschap ons t' huys convoijeerden¹⁶³, soo dat wij dese wijn eens lustich proefden. De selve was excellent en van vier soorten als chianti, charetto, muscatello en verden.¹⁶⁴ Wij leegden omtrent drie van de selve op den hartoch sijn gesontheit.

- 32v** Donderdach den 22 dito is ons des smorgens den heer Malliabechi wesen begroeten en koomen presenteeren of wij lust¹⁶⁵ hadden de bibliotheek van den hartoch¹⁶⁶ te besien als oock t' appartement van den cardinael¹⁶⁷, dat hij nu wel de beste tijt daer toe hadde. Wij naemen aenstonts dese presentatie aen en dewijle wij noch was discoureerden¹⁶⁸, sonden wij om de heeren Hoogenhouck en Vanden Berch om haer van dese occasie¹⁶⁹ te laeten jouiceeren.¹⁷⁰ Wij besaegen dan gesaementlijck de bibliotheek van den hartoch, die, soo ons de heer Maliabechi seijde, eerst aengerecht¹⁷¹ wiert, doch naer ons oordeel wel voor een volmaecte passeren kost, niet ten aensien van de menichte, maer ten aensien van de scoone en raere¹⁷² boeken die daer in waeren. Bij dese occasie, gelijk geseijt is, besaegen wij oock het appartement van de cardinael, t' welck seer kostelijck gemeubleert¹⁷³ was, voornaement¹⁷⁴ met scilderijen van alle de voornaemste meesters die bekend sijn. Oock was seer notabel dat eene kaemer

¹⁵⁶ **collatie.** gepraat.

¹⁵⁷ **die eigenste fortuyn.** hetzelfde geluk.

¹⁵⁸ **memorie.** herinnering.

¹⁵⁹ **regael.** traktatie.

¹⁶⁰ **capoenen.** Een kapoen is een gecastreerde haan.

¹⁶¹ **soucijsen de Boulogne.** Een saucisse de Boulogne is een dikke gerookte worstsoort.

¹⁶² **groot bassyn.** grote kom.

¹⁶³ **convoijeerden.** begeleidde.

¹⁶⁴ **De selve...en verden.** Chianti, charetto, moscato en vinho verde zijn verschillende soorten wijn.

¹⁶⁵ **lust.** zin.

¹⁶⁶ **de bibliotheek van den hartoch.** Groothertog Cosimo III de' Medici onderhield een grote kunstverzameling in het Palazzo Pitti. Antonio Magliabechi was zijn persoonlijke bibliothecaris.

¹⁶⁷ **t' appartement van den cardinael.** Kardinaal Francesco Nerli Jr. (1636-1708) bewoonde het Palazzo Arcivescovile, dat hij tijdens zijn ambtstermijn liet herstellen.

¹⁶⁸ **discoureerden.** praten.

¹⁶⁹ **occasie.** gelegenheid.

¹⁷⁰ **jouiceeren.** meegenieten.

¹⁷¹ **eerst aengerecht.** pas aangelegd. Groothertog Cosimo III de' Medici bewoonde het Palazzo Pitti pas na 1664. De collectie was dus relatief nieuw.

¹⁷² **raere.** zeldzame.

¹⁷³ **gemeubleert.** gemeubileerd.

¹⁷⁴ **voornaement.** voornamelijk. Mogelijke verschrijving.

van boven tot ondere toe vol hinch van conterfeijtsels¹⁷⁵ van meeste alle de gerenomeerde scilders en door haer eijgen handt gedaen. Desen dach rechten wij niet notabels uyt als t' voor verhaelde.

Vrijdach den 23^e dito lieten wij onse knechts mede te jacht gaen met de Florentijnsche burgerije, die in twee factien¹⁷⁶ verdeelt sijn, te weeten die van de Piatelli en die van de Piacevoli, hebbende de eerste tot patroonen den cardinael en de andere des hartochs broeder.¹⁷⁷ Die het meeste van dese twee gevangen hebben koomen daer mede triomphantelyck binnen en hebben de eere van dat jaer.¹⁷⁸

Saeterdach den 24^e dito sijn wij bij de heer Dati geweest en vonden hem niet thuijs, ten eynde ons afsceijt van hem te neemen. Doch bij den heere Malliabechi raecten wij te recht en kreegen en briefken mede aen de heere Francesco Camelli, bibliothecarius en antiquarius van de koninginne van Sweeden.¹⁷⁹

Den 25^e dito waeren wij aen t' huys van den heere Pantiatichi om ons afsceijt van gelijken te neemen, doch al weer t' oude niet t' huijs. Wij lieten ordere van te seggen dat wij om de voorscreve reden daer geweest waeren. Wij vonden den heere Dati t' huijs, die ons veel beleeftheid dede en geluck op de reijse wenste.

33R Maendach den 26^e dito hebben wij ons geprepareert tot de reijs. Wij lieten ons goet door iemandt van de douane visiteeren en besegelen¹⁸⁰ en souden t' selve met de condotte¹⁸¹ directelijck¹⁸² opkomen, niet met ons neemende als een weijnich schoon lijnwaet.¹⁸³ Wij naemen om te spoediger over den wech te geraeken de cambiatura, t' welck soo omtrent half te post gaet¹⁸⁴, doch bedingen de passerende plaetsen op ons gemack te willen besien, t' welck licht gescieden kon, alsoo wij in de voituriijn¹⁸⁵ sijn kost niet waeren en over al versche paerde van de posterij kreegen.

¹⁷⁵ **conterfeijtsels.** portretten.

¹⁷⁶ **factien.** groepen.

¹⁷⁷ **des hertochs broeder.** Francesco Maria de' Medici (1660-1711) was de tweede zoon van groothertog Ferdinando II de' Medici (1610-1670) en Vittoria Della Rovere (1622-1694).

¹⁷⁸ **Vrijdach den...dat jaer.** In de zestiende en zeventiende eeuw organiseerden de jachtgezelschappen van de bedrijven Piattelli en Piacevoli in de herfstmaanden vaak een wedstrijd. Dergelijke seizoensgebonden activiteiten vonden wel vaker plaats in Italiaanse steden. Een lijst met deelnemers uit 1674 is in manuscriptvorm overgeleverd. In 1824 publiceerde Giulio Dati een uitgebreide beschouwing over deze jachtwedstrijd, getiteld *Disfida di caccia tra i Piacevoli e Piattelli (...)*.

¹⁷⁹ **de heere...van Sweeden.** Christina I (1626-1689) was koningin van Zweden tussen 1632 en 1654. Ze was een groot verzamelaar van boeken en manuscripten en had een aantal bibliothecarissen en antiquaren in dienst. Tijdens haar verblijf in Rome richtte ze de Accademia Reale op. Franscesco Cameli was Christina's persoonlijke curator en de secretaris van de Accademia Reale.

¹⁸⁰ **visiteeren en besegelen.** onderzoeken en goedkeuren.

¹⁸¹ **condotte.** huurlingen. Onzekere betekenis.

¹⁸² **directelijck.** direct.

¹⁸³ **lijnwaet.** linnen.

¹⁸⁴ **Wij naemen...post gaet.** Reizen per cambiatura hield in dat de reiziger op een beperkt aantal punten van paarden kon wisselen. 'Een post lopen' was sneller, omdat de reiziger voortdurend in galop kon rijden en bij iedere post nieuwe paarden kon krijgen.

¹⁸⁵ **de voituriijn.** het rijtuig.

Dijnsdach den 27 dito sijn wij omtrent elff ueren, naer dat wij met monsieur Vander Vinnen nevens de heeren Hoogenhouck en Vanden Berch wat gecollationeert hadden, te paert gesteege en omtrent 6 ueren naer den middach in t' posthuijs even aen geen syde van Pistoia gearriveert. Wij meijnde daer naer toe te wandelen en die plaets des avonts noch te besien, maer alsoo wij een continueelen¹⁸⁶ regen, die noch even seer duerden en ons tot op het hembt¹⁸⁷ nat hadden gemaect, op t' lijf gehad hadden, lieten wij dit blijven, te meer om dat Pistoia maer een ellendich kleijn plaetsie is en seer vervallen alleen maer denkende om ons wel te doen tracteeren, daer wij naer t' ordinaris¹⁸⁸ van dese oorden onse rekeninch soo al wat qualijck in maeckten.¹⁸⁹ De landen sijn seer vruchtbaer hier omtrent en plat.

33v Woonsdach den 28^e sijn wij Pistoia op Luca¹⁹⁰ gereijst. Den wech was wat berchachtich. Wij arriveerden aldaer omtrent 2 a drie ueren naer den middach, als wanneer wij door den grooten honger aenstonts aen tafel vielen, tot alle geluck dadelijck wel te eeten vindende. Soo drae als wij gedaen hadden, begosten wij te denken om de stadt te besien met het geene daer meest te consideren¹⁹¹ is, van welke saeken naer mijn oordeel wel t' voornaemsten is de fortificatie, sijn een scoone hooge breede wal uyt de grondt met een steene muer op gehaelt. Boven op dese wal staen vier rijen seer scoone hooge boomen, t' welck wij om Antwerpen dede denken. Dit wert gedefendeert¹⁹² door elf scoone groote bastions¹⁹³, seer corte op sijn proportie geplaets en met een heerlijken graff¹⁹⁴ omcingelt, buyten de welke een generale¹⁹⁵ conterscarp¹⁹⁶ ronts om loopt. De stadt heeft maer twee parten. In de eene werden de boeren maer alleen in gelaeten en in de andere de burgers en vreemdelingen, t' welck versoeck was dat wij een half uer de stadt most besien met groote honger, alsoo de wech heel om liep naer de poort om niet lanchs de werken te passeeren. Boven op de wal staet een groot getal van seer schoon gescut, seer net gehouden werdende, en ieder onder een geteert¹⁹⁷ hout dackie op rollen, tot conservatie¹⁹⁸ van de aphuijten¹⁹⁹ tegen t' weer.²⁰⁰ De stadt is omtrent drie Itaeliaensche mijlen²⁰¹ in t' ronde. Sij heeft geen ander guarnisoen als haere burgerije.

¹⁸⁶ **continueelen.** voortdurende.

¹⁸⁷ **hembt.** hemd.

¹⁸⁸ **t' ordinaris.** de gewoonte.

¹⁸⁹ **onse rekeninch...in maeckten.** veel moesten betalen.

¹⁹⁰ **Luca.** Lucca.

¹⁹¹ **consideren.** bezien, beschouwen. Mogelijke verschrijving.

¹⁹² **gedefendeert.** verdedigd.

¹⁹³ **bastions.** Een bastion of bolwerk is een uitspringend verdedigingswerk van een fort.

¹⁹⁴ **graff.** gracht.

¹⁹⁵ **generale.** algemene.

¹⁹⁶ **conterscarp.** buitengrachtsboord.

¹⁹⁷ **geteert.** met teer bestreken.

¹⁹⁸ **conservatie.** bescherming.

¹⁹⁹ **aphuijten.** onderstellen van de kanonnen.

²⁰⁰ **en ieder...t' weer.** De houten overkappingen werden met teer bestreken ter bescherming tegen de regen.

²⁰¹ **drie Itaeliaensche mijlen.** Een Italiaanse mijl is ongeveer 1,85 km. Volgens Ruysch is de omtrek van de stad dus ongeveer 5,55 km.

't Magasijn besaegen wij eerst, t' welck in seer goede ordre wiert onderhouden. Sij seijden ons dat in t' selve waeren dertich duysent, soo musquetten als musquettons²⁰², acht duysent pieken²⁰³ en twee duysent paelwaepen²⁰⁴, scoot vrij van 't musquet. En noch vonden wij veel grof gescut, behalve veel andere dingen de atelerije²⁰⁵ raekende. Dese republieck kan in tijden van noot, soo wij onderrecht syn, achten duysent man op de been brengen en soude inkoomen hebben niet meer als ses hondert duysent gulden Frans gelt jaerlijcks.

t' Geen wij meer saegen van consideratie²⁰⁶ was de cathedrale kerck, dewelke St. Martijn genoemt wert.²⁰⁷ Het stadthuijs is niet lelijck, maer niet vol bouwt, in t' welcke de gonfaliere²⁰⁸ woont geduerende sijn tijt van bedieninge.²⁰⁹ Wij saegen voor in de kerck van St. Fredian²¹⁰ het graf van den heijligen Richart, koninch van Engelandt, te Luca gestorven in sijne pellegrimacie naer Rome.²¹¹ In de kerck van de augustijnen²¹² wiert ons een gat getoont, in t' welck seeker soldaet versonken was om dat tegens de Lieve Vrouw²¹³, uyt desperatie²¹⁴ van de al wat hij hadde met speelen verlooren te hebben, geblasfemeert²¹⁵ hadde.

Luca is een heel soet²¹⁶ republieckie, gelegen ronts om in de staet van den groten hertoch. Het heeft onder sich Camagiot, Via Reggia, Montignoso, Castilione en Minuciano.²¹⁷ De hertogen van Florencen hebben wel gesocht t' selve te vermeesteren²¹⁸, maer hebben noijt daer toe kunnen komen van wegen de nabuerige jalousie. De republieck werdt geregeert van een gonfaliere en de voornaemste burgers. Den raet bestaet uyt ses en twintich personen, die alle jaeren nevens den gonfaliere verandert werden. Daer sijn in Luca omtrent dertich duysent sielen. Het stedeken is heel soet van binnen betimmert en niet onaengenaem om te wonen.

Donderdach den 29^e dito, syn wij van Luca naer Pisa gereden met seer regenachtich weer. Wij hadden eer wij daer quamen een seer fachieusen²¹⁹

34R

²⁰² **musquetten als musquettons.** Het musket en de musketton waren beide handvuurwapens.

²⁰³ **pieken.** Een piek is een lange stok met een puntig uiteinde.

²⁰⁴ **paelwaepen.** Paalwapens, zoals de piek en de hellebaard, hebben een lange stok waarmee de vijand op afstand gehouden kan worden.

²⁰⁵ **atelerije.** artillerie.

²⁰⁶ **consideratie.** waarde, belang.

²⁰⁷ **de cathedrale...genoemt wert.** Het betreft de dom van Lucca, de Cattedrale di San Martino.

²⁰⁸ **gonfaliere.** Een 'gonfaloniere', een 'vaandeldrager', had een hoge functie in verschillende Italiaanse steden.

²⁰⁹ **tijt van bedieninge.** ambtstermijn. Een gonfaloniere werd doorgaans verkozen of aangesteld voor een bepaalde periode.

²¹⁰ **de kerck van St. Fredian.** Het betreft de Basilica di San Frediano.

²¹¹ **het graf...naer Rome.** In de Basilica di San Frediano ligt het graf van de heilige Richard van Wessex, een Engelse koning die tijdens zijn pelgrimsreis naar Rome in 722 overleed in Lucca.

²¹² **de kerck van de augustijnen.** Waarschijnlijk betreft het de Chiesa di Sant'Agostino.

²¹³ **de Lieve Vrouw.** Maria.

²¹⁴ **desperatie.** radeloosheid, wanhoop.

²¹⁵ **geblasfemeert.** gevloekt.

²¹⁶ **soet.** aangenaam.

²¹⁷ **Het heeft...en Minuciano.** Camaione, Viareggio, Montignoso, Castiglione di Garfagnana en Minucciano zijn plaatsen in de Italiaanse provincie Lucca.

²¹⁸ **vermeesteren.** overheersen.

²¹⁹ **fachieusen.** lastige, moeilijk begaanbare.

berch²²⁰ over te klimmen en verlooren onse voiturijn en den rechten wech, t' welck ons seer moeilijk was, doch vonden eindelijck den eene en t' andere wederom. Wij arriveerden omtrent 11 ueren voor de middach te Pisa, doende aenstonts wat eeten voor ons prepareeren om dadelijck naer Livorno te vertreckken, uyt stellende de stadt op onse wederkomst te besien, alsoo wij naer Romen gaende, nootsaekelijck wederom hier door mosten passeeren.

Naer dat wij dan wat hardtsterkinge²²¹ gebruyckt hadden, syn wij voor t' gereden naer Livorno en alsoo wij gaerne wat vroeck daer waeren, soo lieten wij t' braef doorscieten, hebbende seer goede paerden onder ons. Wij quaemen omtrent ten vijf ueren te Livorno aen, ons logement in t' Witte Kruijs nemende. Wij trockken daedelijck de leersen²²² uyt en verscoonde ons van lijnwaet om wat eerlijck voor den dach te koomen en gingen aenstonts naer 't huys van den heer Fonteijn²²³, doch hem niet t' huys vindende, wiert ons geseijt dat hij naer de kerck was om de musieck te hooren, de welke aengerecht wiert om het feest van St. Andries²²⁴, t' welke s' anderendaechs gecelebreert²²⁵ soude werden. In de kerck koomende, wierden wij aenstonts van de consul ende de gansche natie seer beleeft gesalueert, t' welck de menschen altemael naer ons om deelt kijken als of wij groote heeren geweest waeren.

Dit feest werdt door onse natie, waeronder de Vlaeminge, Brabanders en Hamburgers mede gerekent werden²²⁶, doch alles gaet op naem van de onderdaenen van mijn heeren de staeten²²⁷, aengerecht²²⁸ ten oorsaeke dat voor de Reformatie, soo sij seggen willen, onse natie in de kerck aen St. Andries een altaer toe gewijt hebben en een seer fraij orgel doen maeken.²²⁹ Doch niet lanch geleden sijn sommige van onse natie soo geck geweest van boven het orgel en het altaer als mede op de carsuyfels²³⁰ van de priesters en op de altaer kleederen de waepen van den staet te setten. Ja, hadden den consuls tegenwoordich daer niet tegen geweest, sij souden de waepen van den staet voor de poort van de kerck gehangen hebben geduerende t' feest, meijnende dat sij daer door wonderlijck onse autoriteit meyntineerden.²³¹

Wij hoorden een seer heerlijck musieck ende naer t' selve gingen wij t' huijs wat en doe naer de opera, die admirabel waeren. Haer theater was niet groot, maer wonderlijck aerdich geordonneert²³² en gescildert, de kleederen excessif kostelijck. De musieck was admirabel. De eerste personagie van de

²²⁰ **een seer fachieusen berch.** Het betreft de Monti Pisani.

²²¹ **hardtsterkinge.** een glaasje drank.

²²² **leersen.** laarzen.

²²³ **den heer Fonteijn.** Ruysch kwam Fonteijn al eerder tegen op 3 november. Zie ook f. 28v.

²²⁴ **het feest van St. Andries.** 30 november is de naamdag van de apostel Andreas.

²²⁵ **gecelebreert.** gevierd.

²²⁶ **onse natie....gerekent werden.** In de vroegmoderne tijd werden er in buitenlandse universiteitssteden internationale studentenverenigingen opgericht, de zogeheten 'nationes'. De Nederlands-Duitse gemeenschap had een eigen kerk, de neogotische Chiesa della Congregazione Olandese-Alemanna.

²²⁷ **staeten.** 'nationes'. Zie hierboven.

²²⁸ **aengerecht.** ingesteld.

²²⁹ **ter oorsaeke...doen maeken.** Mogelijk vergist Ruysch zich. De Nederlandse 'natio', die destijds nog katholiek was, liet een altaar bouwen in de Chiesa della Madonna.

²³⁰ **carsuyfels.** Een kazuifel is een mouwloos opperkleed van een priester.

²³¹ **meyntineerden.** handhaafde.

²³² **geordonneert.** versierd.

vrouwen wier door de signora Margarita Pia van Romen uyt gevoert. Sij is de eerst de beste en de aldergerenomeerste contatrice²³³ van gans Italien. De rest waerin mede alle uijtstekent. Sij representeerde de historie van Archimedes²³⁴ en melleerde²³⁵ alle de scene met seer aengename balletten en aerdtige machines.²³⁶

34v

Vrijdach den 30 dito sijn des s' morgens tegens dat de groote mis aenginch naer de kerck gegaen om t' feest van St. Andries mede bij te wonen. De musieck was seer heerlijck, alsoo meest alle de musicanten uyt de opera geemploijeert²³⁷ wierden. De consul seijde ons dat sij gewent waeren alle jaeren een gouverneur of deeken gewent waeren te maken op desen dach en dat sij dan gewent waeren oock getracteert te werden van den afgaende, dat hij nu afgaende gouverneur was, maer dat hij het tractement om de visdach tot sondach daer aen uyt gestelt hadde, als wanneer hij hoopten wij souden hem de eere doen en dese solemniteijt²³⁸ bij wonen. Hij soude ons naenderaen²³⁹ ons huys doen nodigen. Wij bedanckten hem seer beleeft van sijne presentatie en seijde om onse natie niet te loogenen²⁴⁰ veel minder dese eere voor bij te laeten gaen dat wij niet manqueren²⁴¹ soude te compareeren.²⁴² Naer dat de musieck een half uer geduert hadde, begon de groote mis en onder de elevatie²⁴³ wierden op de marckt voor de kerck seekere metale poffers²⁴⁴, die geluyt als grof gescut geven, gelost.

Naer de middach passeerden wij onse tijt eerst met wat te wandelen, naerderhandt de vesper²⁴⁵ in musiek wederom te hooren en s' avonts tot seeker coopman, Sabee genaemt, wat te praeten tot de tijt als de opera wederom souden beginnen. Soo ras²⁴⁶ het doncker wiert, brande men victorie²⁴⁷ om mijn heer St. Andries sijn wil en t' gescut wiert wederom gelost. Eijndelinch eijndichde wij onsen dach met de opera die voor de laetste mael speelden. t' Subject²⁴⁸ van dese comedie staet mij niet voor.

²³³ **contatrice.** zangeres.

²³⁴ **Sij representeerde...van Archimedes.** Dit toneelstuk over de Griekse wiskundige Archimedes kon niet gevonden worden.

²³⁵ **melleerde.** mengde.

²³⁶ **machines.** toneeltoestellen.

²³⁷ **geemploijeert.** gebruikt.

²³⁸ **solemniteijt.** plechtigheid.

²³⁹ **naenderaen.** naderhand.

²⁴⁰ **loogenen.** verlogenen.

²⁴¹ **manqueren.** nalaten.

²⁴² **compareeren.** verschijnen.

²⁴³ **elevatie.** verhoging.

²⁴⁴ **poffers.** kanonnen.

²⁴⁵ **vesper.** avondgebed.

²⁴⁶ **Soo ras.** Zodra

²⁴⁷ **brande men victorie.** ontstak men vreugdevuren.

²⁴⁸ **Subject.** Onderwerp.